

obnovo bi znašali po proračunu Janeza Jurija Schmidta in arhitekta Kandida Zulianija 3128 gld 38 1/2 kr.¹⁷ Pri pregledu kanalov l. 1751 so ugotovili, da so porušeni zidovi in uničene zatvornice. Stroški za obnovo bi znašali 4871 gld 16 kr.¹⁸ L. 1752 sta ponovno pregledala kanale Jurij Danijel Ruck pl. Freystatt, komerčni svetnik kneževine Hessen-Hanau, in artilerijski poročnik inž. Gerhardt; ugotovila sta, da bi potrebovali za najnujnejša popravila 1479 gld 2 kr.¹⁹ Zaradi previsokih stroškov se nista zavzemali za obnovo kanalov niti država, ker ji niso mogli več koristiti, niti dežela. Da bi kanale popravili in obnovili, temu je nasprotoval tudi ljubljanski čolnarski ceh, ki ni dovoljeval savskim čolnarjem plovbe po Ljubljanici, in ljubljanski trgovci, ki bi zaradi kanalov izgubili zaslužek od posredništva in vskladiščenja. Kolikor je še ostalo od zatvornic, so prodali, kanale pa prepustili v uporabo podjetnikom, ki bi hoteli ob njih postaviti manufakture.²⁰ Štepanjski in fužinski kanal so

zagradili z jezom l. 1758, plovba po njih pa je prenehala že l. 1755.²¹ Kanali so bili s tem zapisani propadu.

OPOMBE

Kratice uporabljenih arhivov: SA = stanovski arhiv, RK = arhiv reprezentance in komore, RK = fasc. XLVI/1 Navigationswesen, RK = fasc. XLVI/2 Saverregulierungsakta, CC = arhiv komerčne komisije, PA = prezidialni arhiv, DA = dolski arhiv, P = zbirka patentov. Vsi navedeni arhivi se hranijo v DAS, Ljubljana.

1. J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain II. 154, 157 sl., 202 sl., IV. 606-608. — 2. SA fasc. 522. — 3. RK fasc. XLVI/1 (30. V. 1755), RK fasc. XLVI/2 (20. VI. 1755). — 4. SA fasc. 385, SA fasc. 29. — 5. SA fasc. 527 c (21. V. 1725). — 6. SA fasc. 527 c (31. I. 1725). — 7. PA konv. 422, (30. VIII. 1732). 8. SA fasc. 385 (7. IV. 1758). — 9. SA fasc. 385 (12. V. 1736). A. Müller, Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo VII (1899), 127-153, 144-147, 158-162, 174-279; Laibach, Argo VII (2899), 127-153, 144-147, 158-162, 174-179; Argo VIII (1900), 165-167, 178-184, 196-199. — 10. SA fasc. 385 (12. IV. 1738, 20. I. 1741), RK fasc. XLVI/2 (5. IX. 1754), načrti, mapa VII, št. 125. — 11. SA fasc. 385 (3. VII. 1741), RK fasc. XLVI/2 (14. II. 1750). — 12. SA fasc. 385 (12. IV. 1738). — 13. DA Raigersfeld, Diaria (5. X. 1749). — 14. SA fasc. 379 c (5. VII. 1741, 45. III. 1742), RK fasc. XLVI/2 (20. IX. 1750). — 15. RK fasc. XLVI/1 (12. VIII. 1751), P/2 (20. VI. 1738). — 16. SA fasc. 385 (12. III. 1747). — 17. RK fasc. XLVI/1 (14. II. 1750). — 18. RK fasc. XLVI/1 (12. VIII. 1751). — 19. RK fasc. XLVI/2 (20. IX. 1754). — 20. RK fasc. XLVI/1 (30. V. 1755), RK fasc. XLVI/2 (20. IX. 1755), RK CC fasc. S/20 (7. I. 1755). — 21. RK fasc. XLVI/2 (20. IX. 1755), DA Raigersfeld fasc. XXX (28. II. 1758).

SEVEROVZHODNE ITALSKÉ ZAPORE V ANTIKI*

J. SASEL

Da je poznoantično zaporno zidovje v jugovzhodnih Alpah historigno pomembno vsaj toliko kot zgornjegermansko-retijski *limes* ali *vallum Hadriani*, ni potrebno posebej poudarjati¹, kajti že sam pogled na zemljevid pokaže — četudi odmislimo dejstvo, da sta v pozni antiki imenovana *limes* že propadla² —, da je njun pomen prvenstveno v obrambi obróbnih pokrajin, Britanije, Belgije ali Germanije; medtem ko je bilo zidovje na danes slovenskih tleh zgrajeno proti napadom na matično deželo imperija, na Italijo samo.

Zaporno zidovje, ki je spadalo pod upravo in poveljstvo *virī spectabilis comitis Italiae*³, dokumentira že pisano gradivo iz časa gotških, hunskih in langobardskih vpadov v Italijo; prvenstveno ga pa seveda dokumentirajo na dolge razdalje ohranjeni ostanki, ki so na mnogih mestih med Vrhniko in Ajdovščino še danes dobro vidni.

Z njimi se je ukvarjalo veliko številó zgodovinarjev in arheologov, ki so uživali podporo ustreznih znanstvenih ustanov že v obdobju avstro-ogrske monarhije, posebej

tudi v času med obema vojnama, ko je bila dobra polovica zidovja pod politično upravo Italije. Vendar so si bili tedaj v svesti predvsem pomena zapor za poznoantično in zgodnjerednjeveško politično zgodovino. Danes je brez posebnega dokazovanja umljivo, da bi ti ostanki, če bi bili arheološko preiskani, ponazarjali tudi poznoantično vojaško zgodovino in gradbeno tehniko, ekonomsko-socialni položaj branilcev in način obrambe, kronološko sporna dogajanja, topografsko podobo tedanje poselitve, poti in naselij; najdbe tvarne kulture, ki bi prišle ob izkopavanjih na dan, bi pomenile dragocen vpogled v doslej kaj malo poznano kulturno in časovno področje. Vselej pa je za uspešen pričetek in uspešno izvedbo raziskovalnega dela potrebno eno: organizacijska hrbtnica, ki je manjkala v vseh dose-
danjih živo zainteresiranih, razmeroma gostih, a razdrobljenih raziskovalnih pozikusih.

Obstoj obzidja, ki je doslej arheološko dokumentirano že za IV. stoletje, izpričujejo pisani viri celo še sredi VIII. stoletja⁴. Naslednja omemba enega dela zidovja spada v leto 1260; najdemo jo v listini ogrskega

* Sestavek je bil pripravljen kot predavanje za sestanek slovenskih arheologov dne 9. 12. 1955.

kralja Bele IV⁵, ki naj bi jo izdal v Dobri knezom Frankopanskim, jim z njo potrdil župo Vinodol ter določil njene zahodne meje. Od novejših avtorjev ga prvi omenja Valvasor in sicer z imenom *Heidenmauer*, kar je nedvomno v skladu in v zvezi z ljudskim poimenovanjem Ajdovski zid⁶. To pa je dejstvo, ki jasno izpričuje, da so bili ostanki ljudstvu oddavnaj znani, posebej v območju kraja *Longaticum*, ki je ohranil celo antično imensko osnovo v današnji imenski obliki Logatec, ter v območju Prezida ob Kolpi, kjer kaže na neko kontinuiteto izraz krajevnega imena sam; če upoštevamo seveda tamkajšnje antične zidne ostanke ter tudi značilno dejstvo, da je bila v bližini prastara tromeja med Istro, Slovenijo in Hrvatsko. Odtlej, to je od konca XVII. stoletja, se ostanki zidovja zdaj v tem zdaj v drugem sektorju v literaturi redno omenjajo. Med najzgodnejše in arheološko pomembne omembe spada tudi notica v pismu rečana Klavdija de Marburgh, ki je imel nalogo rekognoscirati avstrijsko-turško mejo in ki ga je objavil Ferdinand Marsigli v znamenitem delu *Danubius Pannovicus-Mysicus*⁷. Sektor zidovja Reka—Prezid omenja in spoznava za rimskega tudi B. Hacquet v delu *Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhetischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 und 1783 unternommen* (Leipzig) I 1785, 55 s. Vendar je bil šele P. Kandler prvi, ki je dojel pomen zidovja, čeprav ga je romantično interpretiral ter odkrite fragmente netočno in delno fantastično povezoval v organizem⁸. Njegova zasluga pa obstoji v tem, da ni zamudil nobene prilike, da bi ga spoznaval, preučeval in nanj opozarjal, posebno ko so ga zaradi železniških del na progi Ljubljana—Trst tu in tam presekali, prvič v letu 1842. Z njim je bil v zvezi tudi reški zgodovinar G. Kobler, čigar postumna publikacija *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*⁹, kaže Kandlerjeve poglede na zidovje. V svoj zgodovinski opus je pod istim vplivom prevzel ostanke tudi A. Dimitz¹⁰. Kandler, ki je imel širok krog znancev, prijateljev in sodelavcev, je bil v tesnih zvezah prav tako s Tom. Lucianijem iz Labina, ki mu je leta 1849 poslal še opis zidovja pri Klani nad Reko¹¹.

Ker so se notice o antičnih preostankih že dokaj zgostile, je Kandler leta 1870 predlagal tržaškemu magistratu, naj bi omogočil sistematično preiskovanje zidovja, fiksiranje na kartah in interpretacijo po vzoru britanskega ali germanskega limesa¹². S predlogom ni bilo seveda nič, nasprotno,

po njegovi smrti leta 1872 je interes za starodavne ostanke za nekaj časa povsem upadel.

Delno hkrati s Kandlerjem, delno po njegovi smrti so se jeli za zidovje zanimati tudi na kranjski strani, tako na primer Hitzinger¹³, toda to so bili manjši priložnostni prispevki, delno fantastični kot Kandlerjevi in brez pravega jedra. Povsem drugačen, bolj energičen in bolj načrten prijem kot Kandler sta pokazala v. Premerstein in Rutar, ki sta vrhniški krog utrdb vrisala na vojaško specialko ter poizkusila tudi prvo stvarno historično analizo¹⁴. Seveda je bil to šele prvi poskus, in že kratek čas nato je A. Müllner ostanke kartografsko neprimerno natančneje fiksiral ter s tem njuno delo bistveno dopolnil¹⁵. To so takoj spoznali tudi v tržaškem muzeju, kjer se je bil obrambnega sklopa v tem ali onem članku dotaknil C. Gregorutti¹⁶, A. Puschi, direktor tržaškega muzeja, pa je Müllnerjev — še danes osnovni članek — prevedel ter ga dopolnil s pregledom zapor na Krasu, predvsem na teritoriju tržaškega muzeja¹⁷. Nekaj pred tem je S. Jenny preiskoval vrhniški pentagonalni kastel¹⁸. Med prvo svetovno vojno sta zaporne zidove na Krasu raziskovala K. Pick in W. Schmid, ki pa o delu nista objavila ničesar razen kratkega članka¹⁹. Ko je po prvi vojni prešel postojnski in reški sektor pod politično upravo Italije, se je dal za zidovje navdušiti poznejši general, tedanji polkovnik Gariboldi. S tržaškim muzejem, zemljemerci in vojaki je — kot kaže — dokaj natančno preiskoval reški sklop zidovja, pa tudi tistega na Hrušici in v območju Logatca. O vsem delu obstaja doslej samo nekaj pomembnih notic izpod peresa Gariboldija, Antoniellija ter

Kandlerjeva idealno umišljena rekonstrukcija rimske poštno postaje in kastela z imenom *Ad pirum*, danes Sv. Jedert na Hrušici. Podoba je bila prvič objavljena v delu D. V. Scussa, *Storia cronografica di Trieste* (Trieste 1863) ter ponatisnjena v studiji P. Sticcojija, *Il limes delle Alpi Giulie* (Roma 1937), Tab. I 2

Sticottija²⁰. Pozneje zidovja arheološko niso več raziskovali, razen kolikor je konservator v Benečiji, G. Brusin, izvedel manjša izkopavanja na kastelu pri Sv. Jederti na Hrušici, zidovje konserviral ter preiskoval tudi posamične sektorje v reškem območju²¹.

Zgodovina preučevanja tega zapornega sistema je torej dolga in pestra, a znanstveno so danes še vedno glavna osnova Puschijeve in Müllnerjeve terenske ugotovitve, pridobljene seveda v dokajšnji meri po zastarelih preiskovalnih metodah. Teoretično pa so ostanke poleg v. Premersteina analizirali še O. Cuntz, N. Vulić, B. Saria, P. Sticotti in S. Stucchi, po drugi svetovni vojni pa je v teoretično debato odločilno posegel A. Degrassi²².

*

Namen zapornega zidovja leži na dlani; zapiralo je dohode in pota v severno Italijo z Balkana in iz vzhodnega dela Srednje Evrope. O tem ne more biti dvoma. Pač pa bi bilo mogoče razpravljati — in to bo potrebno storiti v interpretaciji, — ali so bila vsa pota hkrati zaprta, ali so bila zaprta na isti način, v isti obrambni tehniki in proti enako opremljenemu oziroma organiziranemu sovražniku. Spoznavati antična pota in tehtati njih taktične možnosti pri eventualnem prodiranju z vzhoda, se pravi, iskati teoretičnih pogojev za nastanek zapore.

Magistrala, ki je vodila čez to področje v Italijo, je cesta Oglej—*Aquileja*—Ajdovščina—*Castra*—Hrušica—*Ad pirum*—Vrhnika—*Nauptus*—Ljubljana—*Emona*²³ z važnejšim odcepom pri Ajdovščini na Vipavo—Razdrto—Planino—Logatec—*Longaticum*—Vrhniko; od njega pa so se cepile prometne smeri: Razdrto—Trst—*Tergeste*; Planina—dolina Pivke—*Reka-Trsatca*; Planina—Cerkniško jezero—*Kolpa-flumen Colapis*; in morda tudi Vrhnika—Ig. Druga zelo važna prometna cesta čez to območje je vodila od Ogleja na Trst—Stari trg—Ljubljano ter od Ogleja na Trst—Reko in v Dalmacijo. Neka pota so vodila tudi skozi dolini Idrije in Bače z nadaljevanjem — kot vse kaže — proti Savi²⁴. Glede na varnost Italije pa so bila sekundarnega pomena pota, ki so zavijala v Istro, na primer pri Reki proti Puli—*Pola*, prav tako številni manjši prehodi preko razvodja med Pivko in Timavo. Za zelo važno je treba označiti tudi cesto, ki je vodila iz Ogleja na Čedad—Predil in v Norik²⁵.

Glavna cesta v Italijo je bila zaprta s tremi zaporednimi zidnimi sklopi: 1. z vrhniškim, 2. z zidom v območju kraja Gruden

blizu vasi Kalce, ter 3. z obrambnim pasom v območju postaje *Ad pirum in Alpe Iulia*, to je Hrušica.

Prvi obrambni sklop, to je obzidje okrog Vrhnike²⁶, ima fronto obrnjeno proti Vrhniku, stolpi pa štrlijo proti Italiji. Ker poteka zid po grebenih, meni Müllner, ni bilo prostora, da bi jih gradili izstopajoče na panonsko stran. Nadaljnja zanimivost je, da so si stolpi po izdelavi in obliki dokaj različni. Potek zidu prekinja na dveh mestih konfiguracija terena, v glavnem prevelike strmine. Prvi del zidovja sega od postaje Verd do Ljubljanskega vrha, točneje, do mesta, ki se imenuje Pod robom in ima vsega 20 stolpov²⁷. Drugi del se pričinja na drugi strani Ljubljanskega vrha, preseka rimsko cesto, ki je vodila pod Štampetovim mostom, in končuje na vzhodu Raskovca; po Müllnerju nosijo stolpi v tem sektorju številke od 21 do 40. Tretji del se pričinja na drugi strani Raskovca — delno sta njegov potek uničila moderna cesta in železnica — ter vodi do Straže pod Špiplom, kar je ljudska oznaka za poslednji stolp, 62. po vrsti. Celotna dolžina zidu je okoli 10 km.

Središče prvega obrambnega sklopa naj bi bil po Degrassiju in drugih kastel na Hribu v Vrhniku, velik kot normalni kohtorni kastel²⁸.

Druga zgora pričinja pri vasi Kalce in sicer s kastelom, čigar ostanke²⁹ so še vidni, čeprav je bil v glavnem uničen ob cestnih delih. Imel je kvadratno obliko s 60 m dolgo stranico, solidne zidove, na treh straneh *antemurale*, na četrti prepad. Kaže, kakor da bi v sredini stal kvadraten stolp. Sledovi zidovja, ki se na kastel priključujejo na severni strani, so bolj borni in kratki; dobro pa so vidni na južni strani, kjer se zid vzpenja na vrh gore Srnjak ter nadaljuje do Unca. Sektor je dolg nekaj nad 7 km in je brez stolpov; prejkone so opravljale njih nalogo nekatere spretno izkoriščene skale.

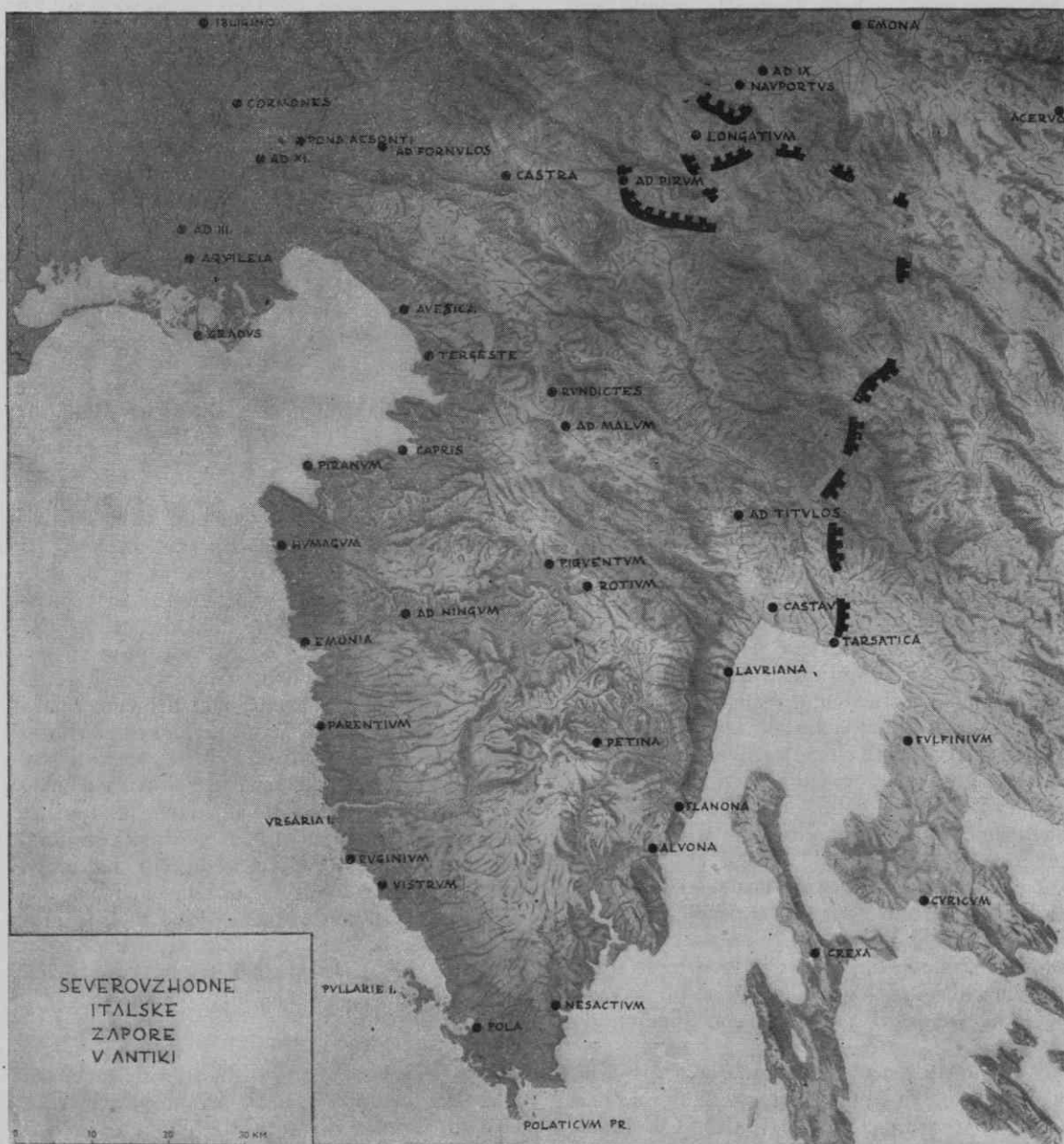
Tretji obrambni sklop, ki je zapiral pot iz Longatika na Tergeste oziroma Tarsatiko, je bil dolg približno 18 km ter je imel svoje obrambno središče na Hrušici, to je poštni postaji *Ad pirum*, v tamkajšnjem kastelu, ki je — sodeč po velikosti — lahko sprejel nekaj desetih vojakov. Hrušica je manjši poligonalni kastel³⁰ z dvema stolpoma in 500 m obsega; zidovi so ohranjeni do višine 2 m in so debeli 3—4 m. Notranjost deli močan prečni zid na zgornji in spodnji predel; za zgornjega je menil Puschi, da je poveljniški, spodnji pa bi služil državni pošti. Na najvišjem mestu kastela je okrogel stolp, od katerega vodi zid skoraj še

2 km proti severu. V južno stran je zid vodil proti vasi Studeno, kjer je stražil vicinalo *Tergeste*—Razdrto—*Longaticum*, držal dalje v obrambo severne poti Logatec—Postojna, ter še naprej v zaščito cesti Logatec—Laze—Cerknica, nato se izgubi. Na več mestih se vidijo stolpi, ki imajo različno obliko, glede na namen pač, ki so mu služili: ali zapora ceste ali obramba višine.

Obrambno središče na zahodnem vznožju Alp je bil kohortni kastel v Ajdovščini³¹, zgrajen ob sotočju Lokavska in Hublja, ki

sta mu branila vzhodno in severno stranico, drugi sta bili zaščiteni z manjšim obrambnim jarkom. Debelina obzidja znaša v temelju 3.80 m; kastel je poligonalen in šteje 15 okroglih stolpov na kvadratni bazi. Do danes dobro ohranjeno zidovje je odločilno vplivalo na naselbinsko zasnovo srednjeveške Ajdovščine.

Prehod iz Dalmacije v Istro je zapiral samo eno obzidje³², ki je segalo od Reke proti Prezidu. Obrambni center tega sklopa je bila utrdba *Tarsatica*, ki spada na konec

Položaj doslej znanih poznoantičnih zapornih zidov na Krasu ter imenoma znanih antičnih naselij po Istri in jugozahodni Sloveniji (osnova: Bohinec—Planina—Selan). Zahodno od kraja *Tarsatica* leži naselje Kastav (izv. iz lat. *castra*), ki je na gornji karti pomotoma vpisano v obliki: Castav

IV. stoletja in ki naj bi po Depoliju bila legijsko taborišče. Ostanke zidovja, čigar jedro je bilo samo nasuto in brez vezave, so debeli malo manj kot 2 m. Od morja pri Reki vodijo do Jelenja po desnem bregu Rečine, prekoračijo na levega, držijo do izvira ter vodijo okoli vznožja Snežnika do Prezida. Glavne točke, po katerih zid poteka, so naslednje: Jadransko morje na desnem ustju Rečine — stolp Sokol v Reki — hrib Kalvarija — hrib sv. Katarine — hrib Lubanj — Lopača — Jelenje — Podkilovac — vzpetina Bukovo — Studena (Klana) — Železna vrata — hrib Trstenik — hrib Prisjeka — hrib Bačva — tromeja Istre, Slovenije in Hrvaške — Kupin kamen — Lisen kamen — Praprotna draga — Bela voda — hrib Berinšek — Gromače med Babnim poljem in Prezidom. Potek zidu je večkrat prekinjen, na primer v Jelenju in pri Železnih vratih. Od Železnih vrat dalje zapira cesto, ki vodi od Cerkniskega jezera proti Kolpi. Zid je ponekod povsem izginil; porabili so ga domačini za kamnolom. Vsa linija je dolga skoraj 30 km in je imela nekaj delno še danes vidnih stražnih stolpov.

Nekako 10 km zahodno od Reke je naselje Kastav (it. *Castua*)³³, za katerega domneva Degrassi in pred njim že drugi, da ima ime izvedeno iz latinskega *castra*. Tudi na tem mestu je ugotovljen ostanek kastela, bržkone z isto funkcijo kot Ajdovščina.

Jugovzhodno od Logatca so deli zidu, ki je stražil južno cesto Logatec—Postojna in ki se pričinja na vzhodnem pobočju vzpetine Gradišče z delno še dobro vidnim kastelem. Zidna debelina znaša 1,50 m. Vzdolž njega so bili naleteli na tri stolpe, od katerih tvori najzahodnejši konec zidu, štrli na panonsko stran in je močnejši od obeh ostalih, zgrajenih na italjski strani. Zid prekinjata dve cesti in železnica. V nadaljevanju njegove smeri sta še dva zidova, eden nad Pokojiščem, drugi nad Rakitno — oba najbrže zapora prehodov do Cerkniskega jezera³⁴.

Zavarovana je bila tudi cesta, ki je držala iz Emone preko Starega trga na Trst³⁵ in sicer s kastelem Golo, ki je trapezne oblike, s 676 m zidnega obsega, ter s približno 6 km dolgim zidom pri vasi Selo, južno od Krvave peči, ki je držal vse do sv. Ulriha in do Gradišča.

V območju prostora Zarakovcem vzhodno od Koritnice je že G. Marchesetti opazil nad 1 km dolg zid, grajen z malto. On meni, da mu je bil pglavitni namen braniti pot čez Podbrdo in po Bači v dolino Idrije³⁶. Zid je še povsem preiskavan.

Prav tako tudi zapora pri Novi Oselici, ki je zapirala neko pot, kot meni A. Degrassi, prihajajočo iz doline Save³⁷.

V sklopu teh gradenj je potrebno omeniti končno tudi zid, ki je 4 km severovzhodno od Čedadada zapiral pot iz Akvileje čez Predil na Gospo sveto-*Virunum*³⁸.

Skupina kastelev na črti po razvodju med Pivko in Timavo, ki je stražila — kolikor jo je sploh mogoče spravljati v zvezo s poznoantičnimi italjskimi zapori — razne manjše prehode, je zapeljala Kandlerja, da jih je v preveliki vnemi kartografsko združil v sklenjeno linijo kot *il vallo interno*. To so kastele³⁹: 1. Št. Peter na Krasu (danes Pivka), kvadraten kastel s stolpi; 2. podoben kastel na Primožu blizu Sv. Petra; 3. Silen tabor med Št. Petrom in Knežakom, kjer so vidni zidovi s stolpi ter nasip na njegovi južni strani; 4. dvoje gradišč pri Knežaku, od katerih ima severno 350 m zidnega obsega in portal zaščiten z močnim stolpom; drugo trikotnega tlorisa pa 648 m zidnega oboda; 5. nekoliko južneje je Šembije s kasteljerom ter v njegovi bližini nad krajem Trnovo pri Ilirski Bistrici še eden največjih kastelev, ki ima nad 1 km dolg obseg, na vzhodni strani dvojni zid in močan stolp; 6. utrdba pri Zemonu; 7. vzhodno od Trnovega je kastel pri Sv. Ahacu v višini 800 m, v katerem so opazni celo sledovi poslopij.

K navedenim ostankom, pod katerimi razumemo poznoantične italjske zapore, je treba tako ali drugače — stvar še ni preiskana — priključiti tudi utrdbe in taborišča, kot so Ločica v Savinjski dolini, Vranje pri Sevnici, gradišče Velike Malence in podobna, ki so z zapora v neki bodisi genetični bodisi samo kronološki ali geografski zvezi⁴⁰. Brez dvoma je na terenu ohranjenih še mnogo več zapor, ki doslej zaradi vse premalo sistematičnega preiskovanja niso poznane, a bi jih morda izpričevala številna in značilna krajevna ali ledinska imena, gotovo pa dejstvo, da ostajajo nekatera pota in prehodi brez dokumentirane zaščite, kar v pozni antiki gotovo ni bilo mogoče, sicer bi postale ostale zapore povsem iluzorne, če bi jih sovražnik z lahkoto obšel.

*

Ker je nemogoče, da bi bili vsi navedeni razsežni ostanke nastali in služili hkrati, kar so domnevali že tako samo najstarejši preiskovalci, spada med fundamentalna vprašanja geneza zapor. Raziskovalci so se odgovoru poizkušali približati sicer z rezul-

tati, ki jih nudi arheologija, ker pa je teh doslej daleč premalo, so si intenzivno pomagali tudi z literarnimi noticami antičnih avtorjev.

Kandler je bil najprej mnenja, da spadajo v čas 178—177 pred n. št., ko je bila Istra zasedena in se je utrjevalo območje Akvileje⁴¹. Pozneje je pripisal izgradnjo konzulu Semproniju Tuditanu, ki je leta 129 triumfiral nad Japodi.

Puschi je poudarjal, da bo definitivno opredeljevanje možno šele po arheoloških izkopavanjih, teoretično pa je bil mnenja, da so posamezni sektorji iz časovno raznih obdobij, tako bi bili na primer *Nauportus*, *Ad pirum* in *Castra* zgrajeni takoj po japonskem vdoru v Trst⁴².

A. v. Premerstein je pripisal izgraditev Nauporta avgustejskemu obdobju⁴³.

Cuntz se je prvi uprl tako zgodnjemu datiranju⁴⁴, opiraje se pri tem na dejstvo, da niti Septimius Severus niti Maximus nista na poti v Italijo naletela na kake ovire. Prva literarna omemba obrambe na Alpah naj bi bila pri Julijanu in sicer glede na dogajanja v letih 351—352 po n. št. Kastel na Hrušici naj bi bil iz konstantinske epohe, vendar izpred leta 353, ko je po njegovem mnenju nastal *Itinerarium Hierosolymitanum*, ki za Ajdovščino ne piše več ime *Fluvio Frigido*, kot še *Tabula Peutingeriana* ali *Itinerarium Antonini*, ampak *Castra*. Zapori pri Ajdovščini in Vrhniki pa naj bi bili malo kasnejši, verjetno iz časa po letu 351, kajti Julijan govori na navedenem mestu o *τείχος* ne o *τείχη*. Tedaj je nastala prejkone tudi zapora v naselju Gruden.

Kasno dobo izgradnje predpostavlja prav tako N. Vulić⁴⁵. Toda ta, kot ugotavlja Degrassi, priključuje k Italiji tudi utrdbe, ki jih *Procopius* v Justinianovem času omenja v Panoniji. Kasteli med Emono in Akvilejo naj bi bili po njem diokletijanski; okoli leta 400 pa naj bi bili dogotovljeni zidovi, ki imajo jasen namen zadrževati premike celih narodov.

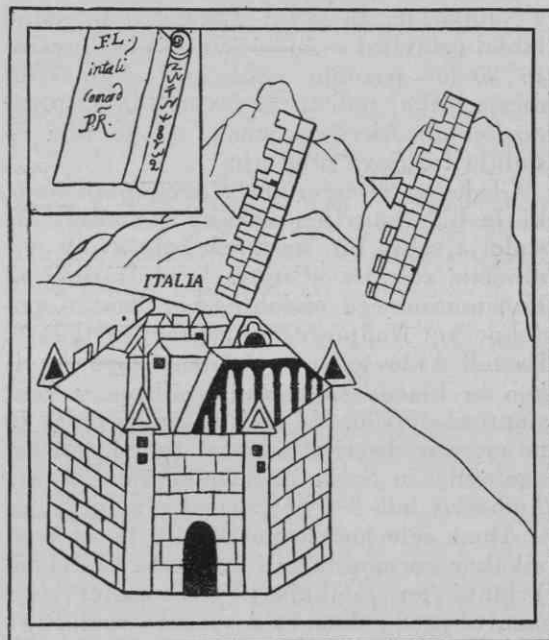
W. Schmid meni, da je ves sklop nastal vendarle sočasno, in sicer za cesarja Diokletiana, o katerem piše *Zozimus*, da je zaščitil meje imperija z mesti, trdnjavami in stolpi⁴⁶.

S Schmidom sta se strinjala tudi Kromayer-Veith z dopolnitvijo morda, da segajo pričetki posamičnih sektorjev v markomansko obdobje⁴⁷.

Tudi R. Egger se je pridružil mnenju o enotnem nastanku, ki pa ga je stavljajl v IV. stoletje, sočasno z retijskimi utrdbami okrog Brennerja⁴⁸.

Dve dobi nastanka zagovarja B. Saria⁴⁹. V zgodnejši bi bili nastali kasteli v Nauportu, na Hrušici in v Ajdovščini, v kasnejši pa zidovi, češ da se obe gradnji razlikujeta tudi po tehniki dela. Kasteli bi mogli biti iz Diokletijanovega obdobja, lahko tudi nekaj starejši, na primer iz Gallienovega, ki je odbil Alamane, ko so skozi Retijo pridrli v Italijo, ter obdal Verono z obzidjem. Nanje naj bi se nanašal tudi Julian, ko govori leta 351 o *τείχος* v Alpah. Zidove same pa si je težko zamisliti, preden ni okrog leta 400 padel donavski *limes*. *Terminus post quem* daje za njegovo izgradnjo sv. Ambrozij⁵⁰, ki piše leta 374 ob vdoru Markomanov in Kvadov, da se mora braniti Italija za improviziranimi lesenimi barikadami.

S. Stucchi meni, da je najstarejši od kaste-
lov ta na Vrhniki, namreč iz Gallienove dobe; sočasen bi bil morda tisti v kraju Kastav. Ajdovščina naj bi bila iz konstantinskega obdobja; zidovi pa iz leta 388, ko

Risba iz antičnega upravnega priročnika *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus Occidentis* — to je seznama državnih pisarn, uradnih mest, predstojnikov in vojaških postojank po zahodni polovici rimskega imperija v pozni antiki — sestavljenega ob koncu IV. ali v začetku V. stoletja. Original rokopisa je izgubljen; objavljena podoba je vzeta iz ohranjenega izbornega prepisa iz IX.—XI. stoletja (objavil O. Seeck, *Notitia dignitatum*, Berlini 1876, p. 675). Podoba predstavlja idealno skicirane poznoantične zaporne zidove na Krasu in v Vzhodnih Alpah (dva poševna zidova v gorah) ter njim pripadajočo šestkotno (?) trdnjavo s stolpi trikotnega tlorišča in vrati. Trdnjavo enačijo po večini z Ajdovščino, ki se je v antiki nazivala *Castra*, verjetneje pa gre za simboličen naris neke ključne utrdbe, ki leži južno od zidov — kar bi dokaj verjetno utegnila biti postojanka *Tarsatica*, danes Reka. Slika je v delu pridana naslednjemu besedilu: *Sub dispositione piri spectabilis comitis Italiae: tractus Italiae circa Alpes*

je Maksimov poveljnih *Andragathius* zaprl pota, ki vodijo iz Panonije v Italijo⁵¹.

Poslednjo in doslej najizčrpnjšo obdelavo je podal A. Degrassi, zato naj jo natančneje navedem. Ker govori Julian o *ὄπερ τῶν Ἀλπέων τεῖχος* oziroma *παλαιὸν φρούριον*, kamor je oktobra 351 poslal svoje vojake Magnencij, medtem ko se je sam zatekel v Akvilejo, in ker isti avtor zopet na drugem mestu omenja trdnjavo v Alpah, ki naj bi jo Konstancij II septembra 352 zasedel, meni Degrassi, da gre na obeh mestih za isto trdnjavo, kajti zasedba se je izvršila proti jutru, že opoldne pa je bil lahko o njej obveščen Magnencij, nato je nemudoma moral pobegniti iz Akvileje, ker so imeli Konstancojjevi vojaki prosto pot⁵². Identiteto obeh postojank je dopuščal že O. Seeck⁵³. S *φρούριον* je po Degrassiju več kot verjetno mišljena Ajdovščina. Ker omenja Julijan tudi potok ob njem, odpade možnostna domneva, da bi šlo za utrdbo na Hrušici, ki je brez vode in od katere je do Akvileje še celih 65 km. Če pa bi utrdbo identificirali z Nauportom, bi se bil Magnencij še vedno lahko ustavljal v Ajdovščini. Poleg tega se je 50 let pozneje vršila pri Ajdovščini druga bitka; tudi ta za ravnino in za prost dostop do Akvileje, znak, da je bila to zadnja trdnjava pred njo.

Glede na *Itinerarium Hierosolymitanum*, ki je bil sestavljen nekako v sredini IV. stoletja, mora biti nastanek trdnjave v Ajdovščini starejši od njega, a ne starejši od Konstantinovega obdobja, ker ima — podobno kot *Nauportus* — nepravilen tločrt⁵⁴. Kasteli Ajdovščina ter še drugi med Akvilejo in Emono so nastali prejkone v konstantinski epohi. Na vsak način pa tedaj še ne morejo obstajati zaporni zidovi, kot sta ugotovila že Saria in Schmid, sicer bi sv. Ambrozij leta 391 ne govoril o zidu, ki ga v Alpah šele hočejo postaviti⁵⁵. Poleg tega nikakor ne moreta biti istočasna kastel na Vrhniki ter tamkajšnji zid; kastel stoji namreč pred zidom, na sovražni strani. Prav tako spada po novih raziskovanjih zidovje Tarsatike šele na konec IV. stoletja⁵⁶.

Degrassi je trdno uverjen, da tvorijo zaporni zidovi organski sistem, nastajajoč pod istimi vzroki. Če bi bili obstajali že v letu 374, se sv. Ambrozij ne bi pritoževal, da je treba sovražnika zadrževati na improviziranih palisadah v Alpah. Obstajali pa so vsekakor v začetku V. stoletja, ko sta dva zidova od njih narisana v Noticiji *dignitatum*, in sicer v poglavju, kjer se obravnava kraji pod upravo *comitis Italiae*⁵⁷. Nastanek zidovja spada torej med leta 374 in

420. Skupno s temi deli med leti 374 in 420 pa so bili lahko povečani ali vsaj restavrirani tudi kasteli med Akvilejo in Emono.

Tako postaja sistematizacija alpskih utrdb prirodna posledica germanskega vdora v letu 395 ter propada panonskega limesa⁵⁸. V istem času in zaradi istih vzrokov so nastajali kasteli Hoischhügel (Hanjžev vrh), Duel in drugi.

Za obrambo Julijskih Alp so bile postavljene — kot sledi iz Noticije *dignitatum* — tri legije, imenovane *Iuliae Alpinae*⁵⁹. Pod poveljstvom *comitis Italiae* sta bili za časa nastanka Noticije le legiji *I pseudo comitatense* in *III comitatense*, medtem ko je bila *II pseudocomitatense Iulia Alpina sub dispositione comitis Illyrici* — stacionirana torej kvečjemu na vzhodnem vznožju Alp, na primer v Ločici ali v Velikih Malencah.

Imena, ki jih je antika dajala tem utrdbam, sporočajo avtorji — kot je bilo delno že iz povedanega razvidno — različno. Sv. Ambrozij govori o *Alpium vallum*⁶⁰; Ammianus Marcellinus rabi izraz *claustra Alpium Iuliarum*; izraz *Italiae claustra* ima tudi Claudianus; Prosperus piše o *clusurae Alpium*. W. Schleiermacher meni⁶¹, da je pravi izraz za utrdbe *clusurae*. Vsekakor pa oznaka *limes Italicus*, ki jo porabljata na primer Puschi in Egger, ni potrjena z antičnimi viri. Kolikor bi danes porabljali antično ime za te utrdbe, bi bilo morda najbolje privzeti *clusurae Alpium Iuliarum*, medtem ko v slovenščini nedvomno *severovzhodne italске zapore* — izraz, ki ponazarja hkrati vprašanja kaj, kje in zakaj.

*

Naloge, pred katerimi stojimo spričo evropske pomembnosti arheološko-historičnega objekta, bi bile naslednje: Najprej kartografsko fiksiranje ostankov, vršiti izkopavanja, ki jim značaj objekta diktira tehnično specialen prijem. Dalje, proučevanje naselij, cest in grobišč — v prvi vrsti kajpada poznoantičnih — v sklopu severovzhodne meje antične Italije. K temu bi bilo treba priključiti proučevanje vojaških objektov v Vzhodnih Alpah ter proučevanje pozne antike na naših tleh. Za to je potrebno zasnovati možnost enotnega objavljanja vsega drobiža in gradiva v zvezi s temi vprašanji — publikacija naj bi se zgledovala v zasnovi po znanih in analognih tujih delih — ter še pred tem, organizirati konservatorska dela vzporedno z izkopavanji, kajti da bodo kon-

servirani objekti iz obdobja, ki je sicer skoraj brez dokumentov, postali domača in tuja historična zanimivost izrednega značaja, vprav svetovnega pomena, o tem ne more biti dvoma.

OPOMBE

1. Kar pa zaradi nepoznavanja le-tega znanstvenemu svetu ni brez nadaljnega prezentno. — 2. Prvi za Galliena, drugi med leti 385—388. — 3. Not. dign. Occ. XXIV. — 4. Arheološki podatki bodo navedeni niže. Antični pisani viri so navedeni pri večjem številu avtorjev, ki so se s to snovjo ukvarjali, med poslednjimi jih izčrpno analizira A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, Bernae 1954, 151 ss.; Andr. Dandolo, *Chron. VI* 2,6 (cf. Muratori, *Rer. Ital. script.* XII) omenja zidovje ob Avarskem vdoru med leti 579—581: *quoniam Avaros Sirmium invasissent, usque ad muros longos perenerunt incipientes a finibus Istriae ab urbe Tarsia*. Degrassi citira vire, po katerih so zapore omenjene še v letu 746 in 750, in sicer: *Ratchis regis capitula* 13 ter *Ahistulfi leges* 5 v *Monum. Germ. hist.*, *Leges IV* pp. 192, 197; cf. L. Schmidt, *Gesch. d. deutschen Stämme, Die Ostgermanen*, 1941², 590 ter *Zeiss, Germania* 12, 1928, 28. — 5. Listino omenja V. Klaič, *VHAD NS V* 1901, 175, ki prinaša k njej tudi potreben komentar. Glavno besedilo se glasi: *Cuius (loci Vinodoli) confinia ad Tramontanam, imprimis est fluvius et locus Rika in monte maris incipiendo; et nostra libera aqua Richina, usque ponticulum penes Prohovo. Trans aquam, prima meta est in uno lapide, in quo est littera A, meta et aqua sequitur libera. Quae aqua ex monte nostro Grobnicensi et confinio scaturit. Murus supra inchoatur in Jillicoped, qui dicitur Prezum, murus in piscina ad Praprutsche, ex illa parte Terstenik Lous autem Terstenik manet nosler et integer. Ex Praprutsche ad Kupin kamen, a Kupin kamen ad Lisen kamen; a Lisen kamen ad Bella vada in valle Prapruthio. A valle Prapruthio ad montem Berinschek, a monte Berinschek ad Gromache, a Gromache ad Brezidin Babinopolie. Haec sunt vera confinia a monte maris usque Babinopolie. Glade teksta cf. B. A. Kerseelich, *De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae notitiae praeliminares* (Zagabriae, s. a.) p. 196. Da so Frankopani resnično imeli Gorski Kotar v svoji lasti, izvirčuje listina iz leta 1481, ki jo obj. Tkalcic, *Mon. civit. Zagabriae II* p. 406. Citirana listina iz leta 1260 na je vendarle bila — kot ugotavlja Klaič — ponarejena v XV. stoletju z namenom, da bi mejam dala svetost starine, kar pa celo podatkov ne zmanjšuje — izpričuje pač samo staro prakso. — 6. *Valvasor, Ehre d. H. Krain* 1869 IV 98 z risbo (zid Reka—Prezid), ki se sklicuje celo na neke starejše, neimenovane avtorje, ki zidovje omenjajo, cf. tudi B. Saria, op. 49; ter v *Premmerstein-Rutar* oz. 14 p. 13, 7. II 4726 p. 75 ss. — 8. P. Sticotti, *Il limes delle Alpi Giulie*, Roma 1957, 3 ss. z nadrobno bibliografijo njegovih člankov ter tudi z nekaj prevlečenjem njegovega pomena. — 9. 1896 p. 25 ss. — 10. *Geschichte Krains, Laibach* 1874, 66 ss. — 11. dopis objavljen v *Archeogr. Triest*, 3 ser. vol. I 1903, 105. — 12. Podrobnosti notira P. Sticotti o. c. 8 s. — 13. *MHK* 16, 1861, 46. — 14. *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*, Wien 1899. — 15. *Argo* 8, 1900, 201; 9, 1901, 41 in 29. Cf. prevod dela v *Archeogr. Triest*, ser. II vol. 24, 1902, 151. — 16. Cf. Sticotti o. c. 10. — 17. *Limes italicus orientalis*, *AMSIA* 18, 1901, 376 ss. ter *I valli romane delle Alpi Giulie—ceno generale*, *Archeogr. Triest*, ser. II vol. 24, 1902, 119 ss. — 18. S. Jenny, *Grabungen im antiken Nauportus*, *JbZK NF* 4, 1906, 267 ss. — 19. *JÖeAI* 21-22, 1922 Bbl. 277 ss. W. Schmid, *XV. Bericht der RGK* 1923-24, 185 ss. ter *notice v časopisu*. — 20. I. Gariboldi, *Il vallo Romano; le vie d'Italia* 27, 1921 p. 1147, ki ponatiskuje še danes osnovni, čeprav nepopolni zemljevid A. Puschija, ki tvori osnovo tudi Degrassijevemu zemljevidu. U. Antonielli in*

Alpe Iulia, il limes romano e il nostro confine; izšlo v: Roma II 1924, 4 ss. — 21. G. Brusin, *Vie d'Italia* 1937, 253 ss. ter *Bull. Mus. Imp. Romano IX* 1938, 87. MM. Roberti, *AMSIA L* 1938, 235 ss. — 22. cf. op. 4. — 22. Cf. op. 4 glede Degrassija. O. Cuntz, *JÖeAI* 5, 1902 Bbl. 139 ss. (recenzijo prinaša A. Pusch, *Archeogr. Triest*, 3. ser. viol. I 1905, 109 ss.) N. Vulić *Il limes romano in Jugoslavia*, Roma XV 1937, 451 ss. ter *Il limes Romano*, 1938 p. 13; cf., kar pripominja k njemu Degrassi o. c. 138. Za Sario cf. op. 49 Sticotti o. c. S. Stucchi, *Le difese romane alla Porta Orientale d'Italia e il vallo delle Alpi Giulie*, *Aevum* 19, 1945, 342 ss. — 23. K cesti prim. Cuntz o. c.; *Premmerstein-Rutar*, op. 14; A. Müllner, *Emona* 1879 pass. W. Schmid, op. 19. — 24. C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia* 1905 p. 206. S. Stucchi, op. 22 p. 353 Degrassi o. c. 136. — 25. S. Stucchi, *Forum Iulii* 1951, 108 ss. K cesti cf. H. Deminger, *Die römische Reichsstrasse Aquileia-Lauriacum*, Car. I 159, 1949, 207 ss.; 140, 1950, 181 ss. — 26. K vrhniškemu obrambnemu sklopu cf. poleg literature citirane v opombi 14 in 15 tudi P. Sticotti o. c. p. 12. — 27. Ob delih za gradnjo železnice proti Trstu je bilo tik nad postajo Vred uničenih četrto stolpov, in sicer med stolpoma 4 in 9 po Müllnerju ter 570 m zidu. — 28. Cf. op. 18 ter Degrassi o. c. p. 155. — 29. Cf. Sticotti o. c. pp. 16 in 22 s podrobnejšimi podatki. — 30. K Hrušici cf. tudi W. Schmid, *JÖeAI* 17, 1902 Bbl. 206, kjer podaja poročilo o poštni postaji; predvsem pa P. Sticotti op. 15 in 22. — 31. Schmid, *XV Bericht RGK* 1923-24, 187 s., cf. Sticotti o. c. pp. 15, 22. — 32. Reka-Prezid: cf. Sticotti o. c. pp. 18, 21. Opis poteka ostankov podajam po V. Klaiču, cit. v op. 5, ki citira tudi delo D. Hire, *Hrv. Primorje* p. 34 ter id., *Gorski Kotar* p. 123. Naj omenim na tem mestu še en izid, ki bi — če bi bil ustrezno preiskan — utegnil spadati v sklep obrambe severovzhodne meje antične Italije, namreč zid od Senja (začetek pri Jablanu) do Karlobaga (konec pri Velebitu) v skupni dolžini ca. 10 km; cf. cv. Vurster, *VHAD NS IV* 1900, 231 ter V. Klaič, *ib.* V 1901, 175. — 33. Kastav: A Degrassi, o. c. p. 136. — 34. K obrambam v območju Logatca cf. Sticotti o. c. pp. 16 s., 21; B. Saria, o. c. p. 143 z lit. Ta sektor je doslej še najmanj preiskan. kaže, da bo prinesel še marsikatero presenečenje. — 35. Sticotti o. c. p. 17. — 36. C. Marchesetti op. 24. Sticotti o. c. p. 49. — 37. Cf. Degrassi o. c. p. 136 z lit. — 38. — Cf. op. 25. — 39. K t. im. »*vallo interno*« cf. P. Sticotti o. c. p. 17 s. — 40. A. Degrassi o. c. pp. 159, 145. — 41. Lit. navaja A. Degrassi o. c. p. 157. — 42. *AMSIA* 18, 1901, 120. — 43. Cf. op. 14 p. 42. — 44. *JÖeAI* 5, 1902 Bbl. 154 ss.; cf. A. Degrassi o. c. p. 157 ss., ki prinaša na p. 140 zavedne citate. — 45. N. Vulić, cf. op. 22; A. Degrassi o. c. p. 138. — 46. W. Schmid, *XV Bericht RGK* 1923-24, 185 ss. A. Degrassi o. c. p. 138 z izpisanimi citati iz antičnih virov. — 47. *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer* 1928, 559 s. — 48. R. Egger, *JÖeAI* 25, 1929 Bbl. 298. — 49. B. Saria, *Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi*, *GMDS* 20, 1959, 142 ss. — 50. *Ambros.*, *De excessu fratris I* 51 *Migne PL XVI* c. 1356 s.). — 51. Cf. A. Degrassi, o. c. p. 159 ss. s kritičnimi pripombami. — 52. Ta Julianov citat izpisuje Degrassi o. c. p. 140 op. 198. — 53. *Gesch. d. Unt. IV* 115. — 54. W. Schmid navaja naslednje poznaantične analogije k trdnjavi v Ajdovščini: kastel Jünkerath, Bitburg, Neumagen. Po Brusinovem obvestilu — piše A. Degrassi, o. c. p. 142 — so bili pri obnovitvenih delih na kastelu na Hrušici najdeni novi Konstantina, Valentinijana I in Konstansa II. — 55. *Ambros.*, *De obitu Valent.* 4 (*PL XVI* 1419). Toda v svojih sklepanjih se opirata Schmid in Saria na Zosimove besede II 54,1 (cf. Degrassi p. 138 op. 187), ta pa govori na citiranem mestu o mejah imperija ne Italije. — 56. Lit. Prinaša Degrassi o. c. p. 106 op. 33 in 34 ter 136 op. 172. — 57. Cf. op. 3. — 58. *Prim. R. Egger, Die österr. Länder im Altertum* p. 14 ss. — 59. O tem podrobnje Degrassi o. c. p. 144 ter Saria p. 147. — 60. Cf. n. pr. op. 50. — 61. *Amm. Marc. XXXI* 14, 3. *Claudiana*, *Paneg. dict. Probino et Olybrio coss.* 106. *Prosperus, Chron.* 1367 (*Mon. Germ. hist.*, *Auct. antiq.* IX p. 482). V ostalem cf. Degrassi o. c. p. 132 op. 155.

